

APORTACIONS A LA HISTÒRIA D'ORTA (V) DEL SEGLE XIII AL SEGLE XV: SITUACIÓ DE LES NOTÍCIES QUE TENIM D'ORTA EN EL CONTEXT GENERAL

Segle XII: la unió amb el regne d'Aragó

comte sobirà Ramon Berenguer IV (1131-1162)

Segle XII Alfons I, el Cast (1162-1196)
comtes-reis Pere I, el Catòlic (1196-1213)

Amb el prometatge de Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, i Peronella, filla del rei d'Aragó, s'aconsegueix la unió política dels dos països, l'any 1137. La unió fou de fórmula federal, és a dir, amb mútua autonomia de cada país sota una mateixa corona: la Corona d'Aragó. El sobirà seria rei d'Aragó i comte de Barcelona. Ambdós pobles es respectaren mútuament les lleis, les institucions i les llibertats particulars.

A mitjan segle XII amb l'ocupació definitiva de Tortosa (1148) i Lleida (1149), tota la Catalunya Nova resta sota el domini dels comtes-reis de la Confederació catalano-aragonesa. Recordem que, uns anys després, el successor de Ramon Berenguer IV, Alfons el Cast, concedeix la primera carta de poblament a Orta (1165), amb la finalitat d'atreure-hi pobladors i arrelar la població existent, en aquest document fixava: les condicions per ocupar les terres, avantatges fiscals i polítics per a la vila, normes d'indole penal o processal⁽¹⁾.

Segles XIII i XIV: plenitud i expansió

Segle XIII comtes-reis Jaume I, el Conqueridor (1213-1276)
Pere II, el Gran (1276-1285)
Alfons II, el Franc (1285-1291)
Jaume II, el Just (1291-1327)

Segle XIV comtes-reis Alfons III, el Benigne (1327-1336)
Pere III, el Cerimoniós (1336-1387)
Joan I, el Caçador (1387-1396)
Martí I, l'Humà (1396-1410)

Jaume I, el Conqueridor, cometé l'error de dividir els seus dominis entre els dos fills, Pere i Jaume. Aquest fet provocà entre els dos regnes catalans una tensió que frenà el procés de cohesió nacional i obstaculitzà la política expansionista amb guerres i rivalitats internes i familiars durant quasi tres quarts de segle.

Regnant Jaume II, el Just i fruit del desenvolupament del municipi medieval arreu de Catalunya es concedeixen al nostre poble les «Consuetuds» (1296), signades de comú acord entre la Universitat (Ajuntament) i l'Orde del Temple⁽²⁾. Així queden consignades per escrit: matèries de règim i administració municipal, de jurisdicció penal, certs privilegis de la vila, disposicions sobre el procediment judicial, civil i criminal i interessantíssimes disposicions de dret civil⁽³⁾.

A mitjan segle XIV, la burgesia més adinerada de les ciutats controla el govern local i passa a ser protagonista de la història. Aquesta classe, emparada per la monarquia i seguida per la noblesa es llança a la conquesta del comerç internacional Mediterrani i Atlàntic enllà, recolzats en una producció tèxtil relativament bona i en una agricultura al rera país; així es creà un Imperi que s'estengué per Sicília, Sardenya, Nàpols i arriba fins a Grècia.

Imperi Mediterrani català medieval

- 1 Sicília conquerida el 1282 i conservada fins al s. XVIII
- 2 Atenes i Neopàtria conquerides el 1311 i perdudes el 1388
- 3 Sardenya conquerida el 1323 i conservada fins al s. XVIII
- 4 Nàpols conquerit el 1443 i conservat fins al s. XVIII

Els punts representen els consolats catalans més importants a la regió mediterrània

La societat canviava de soca-rel: si al període precedent la base econòmica havia estat l'agricultura feudal, i els centres de poder polític i cultural els castells i monestirs, ara ho eren l'economia de canvi i les ciutats amb els gremis, corporacions municipals i estudis generals o universitaris.

Però la nostra societat, que havia pogut bastir unes institucions polítiques, socials, econòmiques i culturals importants a l'avantguarda de la civilització europea, començà a trontollar al final del segle XIV.

Des de mitjan segle XIV un seguit de pestes, plagues i fams delmaren la població catalana. Les tensions polítiques de l'orient mediterrani provocaren crisis econòmiques arreu d'Europa. Les reivindicacions del poble menut —pagesos de remença, menestrals i mercaders— i la intransigència de l'aristocràcia terratinent i urbana, crearen un malestar social que, al segle XV, abocà el Principat a una greu decadència.

Aquesta crisi s'agreuà quan Martí l'Humà morí sense descendència el 1410. Al Compromís de Casp 3 delegats de València, 3 d'Aragó i 3 del Principat decidiren la successió del tron. Els interessos agraris feudals aragonesos, els lligams de l'aristocràcia mercantil valenciana amb el comerç llaner castellà i la creença de l'oligarquia aristocràtica burgesa barcelonina de poder imposar més fàcilment el pactisme a un rei foraster decantaren la balança cap al candidat Ferran d'Antequera, que introduí la dinastia dels Trastàmara a la Confederació catalano-aragonesa.

Segle XV: crisis socials i polítiques

Dinastia de Trastàmara
Ferran I, d'Antequera (1412-1416)
Alfons IV, el Magnànim (1446-1458)
Joan II (1458-1479)
Ferran II, el Catòlic (1479-1516)

Una de les famílies més poderoses de Castella i estretament lligada a aquest país, la nova dinastia dedicà molts esforços als problemes interns castellans, en perjudici del nostre país. Alfons IV, enlluernat per la cultura humanista i renaixentista italiana es llançà a una política brillant però no gens pragmàtica: conquerí Nàpols —a costa del nostre poble que hagué de finançar aquesta empresa ruïnosa—, s'establí a Itàlia i deixà el govern dels Països Catalans a la seva muller. Al Principat, perdut el nord i el dinamisme per la gran crisi econòmica europea, la gran burgesia preferí la seguretat de les rendes rústegues i urbanes al risc de les empreses mercantils i industrials. Terratinent i, sovint ennoblida, s'identificà cada dia més amb la noblesa feudal.

La monarquia s'encaminava cap a l'absolutisme. El pactisme trontollava. Els reis aprofitaven les tensions socials per convertir-se en àrbitres i senyores de la situació. La política autoritària i

individualista dels reis exacerbà la gran burgesia del Principat, que es tancà en un reaccionarisme social i radicalitzà les seves exigències pactistes. Un enfrontament esclatà sota el regnat de Joan II. La coalició de la Generalitat i el Consell de Cent —gran burgesia i noblesa feudal— s'aixecaren contra l'absolutisme reial i dominaren una bona part del Principat durant deu anys, fins que el 1472, Joan II acceptà i jurà les constitucions catalanes. Aquestes crisis acabaren d'arruinar la regió.

En aquest alçament de la gran burgesia i la noblesa feudal contra Joan II (1462), era comanador d'Orta Fra Ramon de Siscar (hospitalers). Per suposar-lo addicte a Joan II, el diputat de Tortosa, Esperandeu Palau, li prengué el castell d'Orta, deixant-lo sota la responsabilitat dels jurats de la vila i posant per a guardar-lo un capità i deu homes. Joan II considerà fàcil apoderar-se del castell, i envià el comanador de La Fresneda, el qual va córrer la terra fent molts danys, però el castell no capitulà fins el 1466.

Amb el matrimoni de Ferran II el Catòlic i Isabel, reina de Castella, té lloc la unió dinàstica de la Confederació amb Castella, però no canvià res jurídicament: els dos estats conservaven llur sobirania. De fet, però, Castella, que vivia una conjuntura d'expansió demogràfica i econòmica, monopolitzà la política i el comerç amb Amèrica, i els afers europeus i fins i tot mediterranis, i ensorrà l'economia urbana valenciana que ho havia finançat tot. El principal beneficiari de l'absolutisme monàrquic, la noblesa castellana, i la catalana, absentista i castellanitzada, neutralitzades ambdues políticament per la corona. L'expulsió dels jueus —grans financers— i la imposició de la Inquisició, limitaren considerablement el desenvolupament econòmic, cultural, polític i social als Països Catalans.

ELS HOSPITALERS I ORTA

L'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem va ser fundat el 1048 pel provençal Gerard, amb la finalitat de tenir cura dels pelegrins que visitaven els Llocs Sants. Molt aviat la petita comunitat hospitalera fou centre d'importants donacions, tant a Palestina com a Europa.

L'orde s'estengué per tota la cristiandat occidental i doblà les seves cases de comandàncies militars i d'hospitals regits per priors i per germans, ajudats tot seguit per una branca femenina de germanes hospitaleres. El centre de l'orde es trobava a Jerusalem fins a la caiguda de la ciutat el 1187; després passà a Sant Joan d'Acre fins el 1291, quan perduda la ciutat, passà a Rodas. A partir d'aquest moment esdevingué un orde essencialment militar i sobirà, dividit territorialment en llengües.

La primera donació documentada a l'Hospital en terres catalanes és del 1108, les donacions

del nostre país depenien del priorat de Sant Geli de Provença. L'orde aviat prosperà, i la seva fama atragué nobles i particulars que professaren les seves regles; el rei d'Aragó, Alfons I el Bataller, mort sense descendència, deixà en testament (1131) el seu regne a l'orde de l'Hospital, al del Temple i al del Sant Sepulcre —disposició que no fou complerta— però aquests ordes obtingueren importants compensacions per la seva renúncia. El castell d'Orta correspongué als Templers.

La professió a l'orde de nobles i particulars, juntament amb l'increment progressiu dels seus béns, motivà la creació de priors, els quals tenien cura dels hospitalers, cases d'acolliment de pobres i del regiment de les noves propietats.

La participació dels hospitalers en el setge i la conquesta de Tortosa (1148) fou recompensada per Ramon Berenguer IV amb la cessió, a més d'altres donacions, d'Amposta a favor de l'orde, el qual establí en el castell del lloc esmentat, una de les seves cases més importants al Principat i el seu prior prengué el títol de castellà d'Amposta; el qual, vers el 1154, fou nomenat director de totes les cases fundades al Principat i a Aragó, i reconegudes així independents del priorat de Sant Geli de Provença.

Després de l'extinció de l'orde del Temple (1312), els seus béns foren atribuïts als hospita-

lers (1317); davant la gran quantitat de terres que passaren sota la jurisdicció de la Castellania d'Amposta (entre elles la comanda d'Orta), aquesta es va desmembrar i es va crear un nou districte, el gran priorat de Catalunya, limitats ambdós per l'Ebre i el Segre. Així, la comanda d'Orta quedà depenent del castellà d'Amposta (el 1319 Orta tenia 81 focs, cada foc corresponent per terme mig a unes 4 o 5 persones). Es produí un canvi d'indumentària senyorial: els vestits blancs i les creus roges dels templers foren substituïts pels hàbits negres i les creus blanques dels hospitalers, però es mantingué el mateix sistema tributari que els templers i els seus costums jurídics. Del castellà d'Amposta depenien les cases del regne d'Aragó i les cases del Principat a la dreta de l'Ebre (comandes d'Ulldecona, la Sénia, Orta, Vilalba, Ascó i l'antiga batllia de Miravet).

El segle XIV fou el moment de màxim apogeu de l'orde, econòmicament, socialment i políticament. El segle XV entrà en un període de decadència, agreujada pel gran dispendi d'homes i numerari que suposava el manteniment de Rodes, residència del gran mestre i de la seva cort. El 1522 l'orde rebé un cop molt fort quan els turcs prengueren Rodes. La branca espanyola de l'orde subsistí precàriament fins al 1851, data en la qual, pel concordat entre la Santa Seu i l'estat espanyol, fou extingida.

El fet que Orta quedés fora del Gran Priorat de Catalunya afavorí la influència i l'aplicació del dret i costums aragonesos, arribant més tard, al segle XIV, a causa d'aquestes circumstàncies, a crear greus conflictes, fins arribar a dubtar si era de Catalunya o d'Aragó, i si hi havien de regir o no els furs aragonesos. Es barrejà gelosament en la qüestió la Cort general de Saragossa, la qual designà el 1348 quatre advocats per informar el monarca del fet de si Orta estava o no dintre d'Aragó. De fet, Orta el que volia era que les seves causes i litigis no sortissin del mateix poble, no volien ser jutjats a d'altres indrets, o centres principals de l'orde en les terres catalanes de la Castellania. Finalment, en un document públic de les Corts de Cervera, el 1359, es reconeix a Orta l'ésser catalana com els altres pobles i comandes santjoanistes de la dreta de l'Ebre i, en virtut d'una pragmàtica donada a Barcelona el mes de setembre de 1340, es declara que a Orta i al seu terme regeixen les consuetuds pactades del temps dels templers i mana que es resolgui de conformitat amb elles i no segons els furs d'Aragó, totes les causes i litigis.

Comanadors de l'Hospital a Orta

Pere d'Aragó, 1331-1338
 Guillem de Guimerà, 1349
 Ramon de Siscar, 1480
 Jaume de Pertusa, 1543
 Alonso Muñoz, 1547
 Hernán de Bolea, 1560
 Martín Garcés, 1568

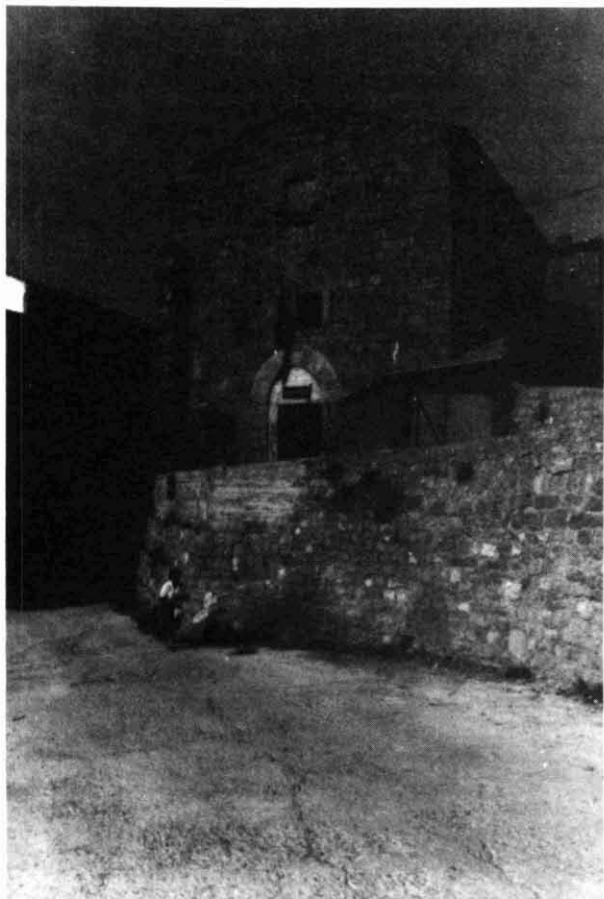

foto: S. Carbó

Antic hospital d'Orta.

Joan Lluís Coscón, 1624
 Vicents Carrós, 1636
 Jaume de Marcilla, 1655
 Manel de Lacerda Granada, 1672-1674
 Vicents de Minuarte Julián, 1690-1699
 Geroni Muñoz de Pamplona, 1712-1728
 Jaume Togores, 1736

BIBLIOGRAFIA:

- MONERS, J.: *Sintesi d'història dels Països Catalans*, Ed. La Magrana.
- FERRET, A.: *Compendi d'història de Catalunya*. Ed. Claret.
- *Gran Enciclopèdia Catalana*.
- SALRACH, J. M.: *Història de Catalunya*, Salvat Ed.
- MIRET I SANS, J.: *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya* (1910).
- ALMERICH, Lluís: *Els castells de Catalunya*. Ed. Millà.

M. Teresa LLOMBART

NOTES:

- (1) Vegeu «Butlletí» núm. 1.
- (2) Vegeu «Butlletí» núm. 4.
- (3) Vegeu «Butlletí», núm. 9-10.

ACLARACIONS I ERRADES DE L'ARTICLE «LO "PEIRÓ" ESTÀ ALS PORTS», APAREGUT AL BUTLLETÍ ANTERIOR N° 9-10

Maribel Jociles, autora d'aquest article, ens ha demanat que publicuéssim la nota que ens ha tramès, referida a uns errors tipogràfics i unes aclaracions que desvirtuaven el contingut del seu treball.

Nosaltres demanem disculpes, tant a l'autora com als lectors, per aquests errors, i passem a transcriure la nota:

«Després de llegir l'escrit a la revista, m'he adonat que l'he redactat de tal manera que no possibilito que pugui distingir-se entre les afirmacions que són idees totalment meves i les que són una reelaboració i interpretació d'idees dels habitants de la Terra Alta.

»Aquí voldria aclarir que si en el text dic que el Baix Ebre i la Ribera d'Ebre "han sofert processos de contaminació cultural" o que la cultura de la Terra Alta constitueix una "barreja" com a conseqüència de l'aragonització (castellanització) de la seva parla o del seu folklore, és perquè els terraltins pensen que tals fets caracteritzen tant a les comarques veïnes com a la seva pròpia, i no perquè jo cregui que aquests siguin els trets més rellevants de les respectives cultures.

»Per altra banda, us assenyalo els errors tipogràfics que he trobat en el text»:

Lloc de l'error	Error:	Correcció:
Pàg. 6; Par. 2; lin. 4	«per la manca de parlar».	«per la manera de parlar».

Pàg. 6; apartat titulat «Límits socio-culturals»; Par. 1; 2 i 3 lin.	«rgularitats» «fícis».	«regularitats». «físic».
Pàg. 7; Par. 7; lin. 3	«considera per excel·lència i que presumiblement el lloc...».	«considera catalana per excel·lència i que presumiblement és el lloc...».
Pàg. 9; Par. que segueix al que comença amb Identitat; lin. 3.	«aragonesos catalano-parlants que ells i altres comarques...».	«aragonesos catalano-parlants que entre ells i altres altres comarques...».
Pàg. 10; Par. 7; lin. 3.	Falta la nota (15)	«un símbol de la Terra Alta» ⁽¹⁵⁾ .
Nota (6); lin. 3	«la manipulació del seu objecte».	«la manipulació de la que és objecte».
Nota (7); lin. 2	«quena».	«quan».
Nota (11); lin. 2	comarques valencianes».	«comarques veïnes».
Nota (19); lin. 4 i 7	«...de la resta de Catalunya, que utilitzen aquesta expressió, "quinta provincia", per anomenar coses molt diferents a aquest "suposat". conat de segregació, creença en què es basa, sobretot, com a corroboradora...».	«...de la resta de Catalunya, utilitzen aquesta expressió, "quinta provincia" per anomenar coses molt diferents a aquest "suposat" conat de segregació; la creença en el referit conat és emprada, sobretot, com corroboradora...».